

Zey András XVIII. századi orvosságos könyve

Péter H. Mária

Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem

Cartea de leacuri din secolul al XVIII-lea a lui András Zey

Prima parte a lucrării tratează cartea de leacuri a lui Andras Zey, apărută în anul 1744. În continuare sunt prezentate datele privind proveniența cărții, fiind amintite bibliotecile în care se mai găsec exemplare din acest rar volum. Din cele 30 de medicamente cuprinse în carte, la 14 sunt înșirate recomandările lor, și sunt evaluate pe baza cunoștințelor fitetereapeutice actuale.

Cuvinte cheie: Cartea de leacuri, sec. XVIII., uleiuri, utilizare

Andras Zey's 18th Century Medicinal Book

The first part of our study is an attempt to analyze Andras Zey's medicinal book, that was published in 1744. Furthermore, the origins of this book and its traces in different libraries are presented. In the case of 14 of the overall 30 medicines referred to in the book, we present recommendations and updated phytotherapeutic implications.

Keyword: Medicinal Book, 18th Century, recommendation of oils

Orvostudományi Értesítő, 2009, 82 (1): 61-65

www.orvtudert.ro

Székelyudvarhelyen a Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtárában található egy ma már ritkaságszámba menő kis könyvecske, melynek címe *Az Olajoknak több másféle nagy hasznú orvosságokkal egyben, mellyek az Ember' egészségére mind kívül 's mind belől igen hasznoson szolgálhatnak, Declarațiója. Mellyeknek-is különös hasznok mind itt Váralján, mind a Magyar Korona alatt lévő minden Tartományokban tapasztalhatóképen Observaltott, Comprobatott. Nyomatatott 1744-dik esztendőben* [20].

Dolgozatom célja ennek az 1744-ben nyomtatott, a szerzői név feltüntetése nélküli, „orvosságos” könyvecske eredetét, sorsát, feltételezett szerzőivel kapcsolatos adatokat, valamint a könyvecske rövid tartalmát ismertetni.

I. A könyv eredetére és fellelhetőségére vonatkozó adatok

A könyvről említést találunk Petrik Géza *Magyarország bibliographiája 1712-1860 c.* munkájában [14]. Az ugyanolyan címmel jelölt könyv szerzője az I. kötetben Badracharzan Máté, a IV. kötetben Zey András, mindkét esetben a megjelenés éve 1744, hely és nyomda nélkül, méretükben kis eltérés van. Szinnyei *Magyar írók élete és munkái* c. lexikonja [17], Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtár* c. munkájára [16] való hivatkozással közli, hogy a könyvecske colophonján a következő szöveg olvasható: „*Matheus Badracharzan Apoth. et Magister Oleorum és Andreas Zey Doct. Medic. Varaliensis*”. A *Régi Magyar Könyvtár* I. kötetében még utalást találunk arra vonatkozóan, hogy gr. Kemény József „*Lexikon Erud. Hung.*” c. kéziratában említést tesz arról is, hogy könyvtárában megtalálható ez a könyv [16].

Győry Tibor *Magyarország orvosi bibliographiája 1472-1899* szerint, a könyv szerzője Zey András, de megemlíti, hogy a könyv colophonján Zey András Doct. Medic Varaliensis és Matheus Badracharzan apoth. et magister

oleorum bejegyzés is olvasható. Az 1744-ben kiadott könyvet újra nyomtatottnak tekinti [6]. Matolcsy Miklós *Könyv- és irodalmi gyűjtemény magyarországi gyógyszerészeti munkákról* c. könyve [12] a tudományos munkák közzé sorolja. Magyary-Kossa *Magyar Orvosi Emlékek* c. négy kötetes műve [11] több helyen is ír a könyvről, megemlítve, hogy: „*egy ma már egy példányban sem ismert reklámitatot adtak ki együtt az (illatos) olajok hasznairól a Jezsuiták nyomdájából*”. Ugyanakkor jelzi, hogy Váralja alatt nem a pozsonyi Schlossberg értendő, mint ahogyan régebb jelezték, hanem Znióváralja, ahol az 1586-ban letelepített jezsuitáktól lesték el a Turóc-megyei tótok az „olajos gyógyítás” (olej karstvo) titkait. A Znióváralján létesített jezsuita rendházról további adatokat Gyenes András *Régi jezsuita rendházakról* c. könyvében [5] olvashatunk. A Turócszentmártontól délnyugatra fekvő Znióváralja (ma Szlovákiához tartozó Kláštor pod Znievom nevű helység) Premontrei kolostorában egykor gyógyszertár működött, amely a híres „olejkárok” egyik központja volt [9]. A kolostor hajdan Pázmány Péter lakóhelye is volt, egykori vára (Znió) pedig a tatárok elől menekülő Béla királynak menedékhelyül szolgált.

Az 1744-ben megjelent olajos orvosságokról szóló könyv valóban ma ritkaságnak számít. Budapesten az ELTE könyvtárában egy pozsonyi kiadása található. Ez a példány (jelzete EK, RMK I.391) félbőr kötésű, pizkosszürke papírtáblájú, elrongyolódott állapotú (az ELTE Központi Könyvtár osztályvezetőjének Farkas Gábor Farkasnak szíves közlése). A belső címloldalon jól látható a jezsuiták emblémája, ami bizonyítja, hogy az ő nyomdájukban készült. A könyv végén olvashatók a kiadók nevei „MATHEUS BADRACHARZAN Apoth. et Magister Oleorum, ANDREAS ZEY Doctor Med. Varaliensis”. Ezt a kiadást használta fel forrásanyagául Szmodits László, amikor a könyv 8 illóolajáról és javallatairól számolt be [18]. Jelenleg ezen a példányon kívül csak még egy magyar nyelvű példány ismeretes, amely a székelyudvarhelyi könyvtár tulajdonát képezi.

Német nyelven „*Erklärung der tugendreichen, nutzbaren und heilsamen distilirten Oelen, auch anderen Arzneyen für Menschen und Vieh, Pferde, Schaaf, Bienen aus der Stadt Waralin des Königreichs Ungarn*” címen jelent meg, szintén kiadási hely, év és nyomda jelzése nélkül. Ebből egy pél-

Dr. Péter H. Mária

540103 Marosvásárhely – Târgu Mureș

Aleea Cornișa 20/14

E-mail: peterm@rdslink.ro

dány az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonában van (1. ábra), a katalógus szerint szerzője Badracharzan Matthaeus, de utal a magyar fordítására is, jelezve Zey András nevét. A könyvecske terjedelme 16 oldal, mérete 19 cm (lelőhelye B1, raktári jelzete 829921). A Prágai Könyvtár Régi könyvek katalógusa [24] két Váralján kiadott példányt említ, az 1770 és az 1773-as évből. Az elsőnél mindkét szerző neve szerepel, míg a későbbi kiadásúnál csupán Badracharzan Matthaeus neve van feltüntetve. A Katalógus a könyvek címét szlovák (cseh?) nyelven közli, így nem tudhatjuk meg, milyen nyelven íródtak ezek a könyvek.

A Székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár a kiadási hely megjelölése nélküli 1744-ben nyomtatott példányt őriz, leltári (300) és helyrajzi száma (3271-F 25 II) a fedelének belső oldalára kézírással van feltüntetve. Több adat utal arra, hogy Kolozsvárott a Református Egyházközség nyomdájában készült. Az itt dolgozó Roth András Lajos főkönyvtáros, kutató segítségével kezembe is vehettem, így a könyv mére-

téről (13,5 cm), terjedelméről (8 oldal), állapotáról személyesen is tudomást szerezhettem.

A szép, díszes, bordó keménykötésű könyvecske fedelének belső oldalán az ajándékozó gr. Bethlen Imre bejegyzése található: *Ex Oblatione Illustr. Comitis Emerici de Bethlen, valamint a Bethlen Thékára vonatkozó adatok: Th. Beth. 0.8, S.10*, vagyis az eredeti gyűjteményben a 8. polcon, a 10. helyet foglalta el. Továbbá a belső címlapon található ovális pecsétből kiolvasható: *Székelyudvarhelyi ev. Ref. Kollegium Könyvtára (2. ábra)*. A székelyudvarhelyi könyvtár alapításáról és állományáról Jakó Zsigmond könyvében [7] arról olvashatunk, hogy a könyvadományozók közt jelentős szerepe volt Bethlen János unokájának, Bethlen Imrének (1698-1765), aki egy időben a kollégium főgondnoka is volt. Az ő, és felesége, Gyulai Klára (mh. 1757) alsórákosi könyvgyűjteményének 1765-ben történt adományozása révén kerülhetett az említett kiadvány is a könyvtár tulajdonába.

II. A könyv szerzői

A Székelyudvarhelyen fellelhető könyvek sem a borítóján, sem a címlapján nincsenek feltüntetve a szerzők nevei. Csak az idézett forrásokból tudjuk, hogy a könyv szerzői Zey András orvos és Badracharzan Máté patikus voltak. E két szerző életrajzi adatai sem Weszprémi István *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza* c. négykötetes művében [19], sem más életrajzi lexikonban nem találhatók [17].

III. Zey András könyvében szereplő néhány „orvosság” bemutatása

Mint ahogyan a könyv címe is jelzi – „*az olajoknak és több másféle nagy hasznú orvosságokkal egyben...*” – a szerző(k) a könyvben készítményeiket és azok javallatait mutatják be. A 30 orvosság közül 16 olaj, két esetben a „Sir” jelölést használják, négyenél csak por vagy porotska a jelzés anél-

1. ábra. Zey András német nyelvű orvosságos könyvének belső címlapja (az Országos Széchényi Könyvtár állományából)

2. ábra. Zey András magyar nyelvű orvosságos könyvének belső címlapja (a Székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtárából)

kül, hogy összetételét jeleznék, de előfordul virág, gyökér illetve popium név alatt kenőcs vagy flastrom állományú is. Mindegyiknél megadják hasznát, többnyire egy-egy utalással, de egyeseknél 6, 7 sőt 8 javallatát is felsorolják [20]. A könyvben levő sorrend és az ott használatos írásmód szerint ezek az orvosságok a következők:

1. A'Krumpholtz Olajnak Haszna
2. A' Venetziái Terjéknek Hasznai
3. Rosmarint Olajnak Haszna
4. Limbus Olajnak Haszna
5. Fenyő mag Olajnak Haszna
6. Kömény-mag Olajnak Haszna
7. Büdös-kő Olaj v. Balsamus Sulphuris
8. Szem-kő Olaj
9. Terpentina Olaj Haszna
10. Öröm Olajnak Haszna
11. Scorpio Olajnak Haszna
12. Kő Téjnek Haszna
13. Agaricum
14. Medve Háj
15. Alkermesnek Confectioja
16. Nehéz nyavaja vagy Epilepsia ellen való Por
17. Calculus ellen való mesterséges és hasznos Porotska
18. Hideg-lelés ellen való Por
19. Fog-fájás ellen való Por
20. Lubestig Virág Gelesztta ellen
21. Lubestig Olajnak Haszna
22. Szent János Gyökerének Haszna
23. Szem kőnek Popiumja
24. Gyanta Olajnak Haszna
25. Kő Olaj
26. Téglá Olaj
27. Veres Olaj
28. Essentia Dulcis
29. Brustin 'Sir
30. Agstan 'Sir

A könyvben felsorolt „orvosságok” közül néhányat részletesebben ismertetünk. A felsorolásban az első helyen **A'Krumpholtz Olajnak Haszna** található. Ez Magyarországon *Oleum Hungaricum* (*Oleum Carpathicum* vagy *pannonicum*) néven volt ismeretes, tótul *kosodrevenovy oley*, németül *Krumholz-öl* volt a neve. Tulajdonképpen a törpefenyő (*Pinus mugo*) olajának felel meg. Hasznát hat pontban írja le a szerző, mind belsőleges mind külsőleges felhasználásra ajánlja, hurut (légúti), fulladozás, gyomorpanasz, vesehomok, gerincfájdalom, hideglelés ellen. Weszprémi [19] utal Brückmann F.E., 1727-ben megjelent *Specimen I. c.* könyvére [1], amiben ezt az olajat, az említettekén kívül még több betegség kezelésére ajánlják. Linzbauer *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae* c. törvény-gyűjteményének III. kötete említi az 1798. márc. 6-án kiadott 5369. sz. rendelkezést, mely megengedi az *Oleum rosmarini*, az *Oleum carvi* és az *Oleum Pini repentis* vagyis a Krumholzöl felhasználását gyógyászati célra [10].

A felsorolás 4. helyén a **Limbus olaj** található. Az ennek

megfelelő mai magyar elnevezést (cirbolyafenyő, *Pinus cembra* olaja) Brückmann előbb idézett munkájának II. kötete [1] segítségével azonosítottuk. Zey András ezt az olajat hét különböző tünet csillapítására ajánlja: fejfájásra, fülzúgásra külsőleg, de szív fájdalom, belek „szakadása”, sárgaság ellen belsőleg, valamint mind embernek, mind állatnak sebek kenégetésére. Mai ismereteink szerint az említett belsőleges felhasználása azonban nem indokolt.

E két olaj felhasználásával kapcsolatban már Ernyey József is közölt adatokat [3]. Szmodits László egy rövid történelmi áttekintést ad ezen két olaj készítésével és elterjedésével kapcsolatban [18]. Forrai Judit *A magyar fogtudomány kezdete* c. dolgozatában [4], hivatkozik az olajárusok *Balsamum Hungaricum* nevű készítményének fogfájás és más betegségek elleni felhasználására.

A könyvben közölt több, más illóolajnál a belsőleges használatra megadott javallatok egy része mai fitoterápiás ismereteink alapján is helytállóak, azonban a külsőleges felhasználásaik ma már idejét múltak. Példának említhető a **Kömény-mag olajnak** (*Carvi Aetheroleum*) ajánlott felhasználása mindenféle főfájás, gyomorbántalom ellen, vagy vizelethajtás céljából borban vagy rózsavízben. Külsőleges bedörzsolőként gyermekeknek ajánlja féregűzés céljára, azonban ilyenszerű felhasználása ma már nem indokolt.

Az **Öröm Olaj** (*Artemisiae Aetheroleum*) külsőleges javallatainál a könyv szerzői említik annak féregűző hatását (*köldökét kend vele*). Belsőlegesen is ajánlják meleg borban (7-8 csepp olaj), mert „a gyomrot-is igen conservalja”. Ez utóbbi javallata ma is helytálló.

A **Lubestig Virág** ugyancsak féregűzőként szerepel. Ennek eredetét illetve jelenlegi elnevezését J. Stirling botanikai lexikonja [16] segítségével azonosítottuk, amelyben Diefenbach, 1857-es adatára hivatkozva a *levisticum* címszó alatt a „*lubisticum*” elnevezés is szerepel. Hasznai között megemlíti, hogy „a gyomornak erőtlensége és az abból származó fájdalom ellen igen hasznos”.

A **fenyőmag olajat** (*Juniperi Aetheroleum*) gyomorbántalmakra és szélhajtóként ajánlják.

A **rosmarint olajnál** (*Rosmarini Aetheroleum*) is számos hasznuk olvasható. Ezek közül vannak olyanok, melyek többé-kevésbé valóban a beteg gyógyulásához vezethettek, így „a főnek minden fájdalmiban, [...] a' kinek a' szemei fájnak [...] és ha epéje megháborodik [...] igen hasznos lészen”.

Agaricum név alatt Váralja környékén termő gombát jelöli meg, melynek fogyasztását borban vagy erős pálinkában gyakori használatra így javasolja: „mind reggel-este, egyébkor-is idd meg, azon a napon minden mely-fájás és fulladozás ellen és tüdő rothadás ellen igen hasznos lesz”. A lőcsei magisztrátus városi gyógyszer-tárának 1596-ból származó leltárában is említve van az *Agaricum pulvis*. De a korabeli *Pharmacopoea Austriaco-Provincialis* II. kiadásában [21] is hivatalos *Agaricus albus officinalis* néven a *Boletus Laricis* gomba. Kazay Endre *Lexikonja* [8] szerint hashajtó és izzadást mérséklő szer, azonban terápiás adagjai változóak, megbízhatatlanok.

Szent János Gyökerének Haszna nyolc pontban van felsorolva. Mágikus erőt tulajdonít a gyökérnek, nőknek

ajánlja nehéz szülés megelőzésére, de vizes kivonatát a vesztés után legyengült szarvasmarhák, lovak ápolására, lemosására ajánlja. A népies elnevezésnek megfelelő növény a *Polypodium vulgare*, az édesgyökerű páfrány, melynek gyökere, *Polypodii rhizoma* ma már a hivatalos fitoterápiában nem használatos.

Az állati eredetű termékek javallatai közül megemlítjük a **Scorpio Olajnak Hasznai** c. fejezetet. Embernek, állatnak külsőleg és belsőleg is ajánlja. Ennek összetétele, elkészítési módja szerepel az 1775. évi *Pharmacopoea Austriaco-Provincialis* II. kiadásában az *Oleum scorpiorum* cikkelynél [21].

A **Medve Háj** felhasználására külsőleg alkalmazást ajánl. Ez, *Axungia ursi* néven a már említett gyógyszerkönyvben, valamint az 1834-es kiadású *Taxa Medicamentorum*ban is szerepel [23].

Az ásványi eredetűek közül a **Kő Olaj**, a **Tégla Olaj**, a **Veres Olaj** készítményeket mind belsőleges (torokfájás) mind külsőleges (súly, orbánc) alkalmazásra ajánlja. Ezek közül az utóbbi, a korabeli gyógyszerkönyvekben és taksákban *Oleum petrae rubrum* (veres ásvány olaj) név alatt található. Még az 1792. febr. 17-én kelt 2946 sz. rendelkezés is említi *Oleum Lapideum* néven [10] és engedélyezi mind belsőleges, mind külsőleges felhasználását, többek között antihelmintikumként.

Nem hiányzik a felsorolásból a **Veneziai Terjék** sem (teriaka görögül vadállat elleni gyógyszer). Ez a sokféle betegség ellen használt régi gyógyszer számos (egyések szerint 64) összetevőből állt. A könyv szerint igen hasznos mindenféle „Contagio”, a gyomor- és egyéb belső szervek betegségei ellen, megtisztítja az embert a „rossz nedvességektől”. Kazay említi *Gyógyszerési Lexikonjában Theriaca* néven, mint erős fájdalomcsillapítót és összetételét is közli [8].

Figyelmet érdemel még az **Alkermesnek Confectioja** nevű készítménynek az a javallata, hogy „*hogy az ember szívének nagy Confortatiojára vagy az ez, midőn ajulás vagy szív-dobogás szorongatja, ha ebből 10 cseppet vagy borban v. serben v. téjben bévészen*”. A *Pharmacopoea Austriaco-Provincialis* 1775. évi kiadásában [21] *Electuarium sive Confectio Kermesina vulgo Alkermes* néven hivatalos, összetételében többek között illóolaj (*Oleum Cinnamomi*), illatos víz (*Aqua Rosarum*), *Alumen crudum* (Kálium-Alumínium szulfát), *Coralium rubrum* (nemes korall törmelék) és *Syrupus Kermesinus* szerepel. Ez utóbbi pedig az álkörmös (*Phytolacca* sp.) terméseiből készül. Ezt, valamint az *Electuarium aromaticum cum opio* készítményt használták a könyvben említett célra.

A **büdös-kő Olajat** vagy **Balsamus Sulphurist** belsőlegesen cseppenként ajánlja görcs és „calculus” ellen. Ez a készítmény is hivatalos volt az említett 1775-ös kiadású osztrák gyógyszerkönyvben [21]. Összetevőinek (*Oleum Lini* és *Sulphur sublimatum*) ismeretében azonban ma már csak külsőlegesen, különböző bőrbetegségekre bedörzsölő szerként ajánlhatjuk.

Az említetteken kívül, egyéb porok (*epilepsia-*, *calculus-*, *hideg-lelés-*, *fog-fájás ellen való por*), olajok (*Gyanta olaj*), zsírok (*Brustin'Sir*, *Agstan 'Sir*), és kenőcsök (*Szem-kőnek*

Popiumja) hasznainak leírása is megtalálható a könyvben, azonban összetételükre felvilágosítást nem közöl, így nem lehet azok javallatainak helytállóságát megállapítani.

IV. A könyv értékelése

Ismerve a könyv megjelenésének idejéből származó gyógyszerészettörténeti adatokat, melyek szerint a felvidéken gyakran megfordultak a tót olajárosok, az „olejkárok”, akik készítményeik forgalmazásakor reklámanyagot is kiadtak [2,6,10,11] felmerül a kérdés, hogy milyen céllal és kinek íródott ez a kis könyvecske. Az egykori olejkárok által forgalmazott szerek népszerűsítése céljából vagy az orvos gyakori és jól bevált receptjeinek esetleg a patikában megvásárolható orvosságok ismertetésére? Az olejkárok működését több rendelet korlátozta. Az 1776. aug. 26-án kelt 4518-as, a dec. 12-i 6202. sz., valamint az 1777. jan. 10-i 193. számú és a jan. 31-i 603. sz. rendeletek szigorúan előírták, hogy az olajárosok gyógyszerrel nem kereskedhetnek és ha az általuk forgalmazott olajok, nem megfelelő tisztaságúak vagy hamisítottak, szennyezettek voltak, pénzbírsággal, testi fenyegetéssel és az árú elkobzásával büntették őket [10]. Egyes ajánlott orvosságok, mint például a különböző növényekből nyert illóolajok (rosmarin-, fenyőmag-, köménymag olaj), az alkermes, a medve háj, a kőolaj (a petroleum) a korabeli gyógyszerkönyvben [20] és a gyógyszerészeti taksák (*Taxa Pharmaceutica Posoniensis 1745*, *Nova Taxa Medicamentorum 1765*) előírataiban [22,23] is fellelhetők. Ugyanekkor több korabeli rendelet [10] megengedi felhasználásukat. Ezért nyitott marad a feltett kérdésünk, és további kutatást igényel helyes megválaszolása.

Irodalom

1. Bruckmann F.E. – *Specimen Tom*, I-II., Brunsvig, 1727, 54.
2. Demko K. – *A magyar orvosi rend története*, A szerző saját kiadása, Dobrowsky és Franke nyomda, Budapest 1894, 362, 493, 498-500.
3. Ernyey J. – *A Balsamum Hungaricum és az Oleum carpaticum történetéből*. Növénytan Közlemények 1904, 3: 134-135.
4. Forrai J. – *A magyar fogtudomány kezdete*. In Ditor ut Ditem, *Tanulmányok Schultheisz Emil progresszor 85. születésnapjára*. Magyar Tudománytörténeti Intézet, Budapest, 2008, 183.
5. Gyenes A. – *Régi jezsuita rendházakról*, Vác, 1941.
6. Győry T. – *Magyarország orvosi bibliographiája 1472-1899*, Atheneum Irodalmi és Nyomdai RT, Budapest, 1900, 79.
7. Jakó Zs. – *Írás, könyv és értelmiség*, Kriterion Kiadó, Bukarest 1976, 219-228.
8. Kazay E. – *Gyógyszerési Lexicon*. Kiadja Molnár Mihály Nagyánya, 1900, Reprint kiadás: Galenus Kiadó, Budapest, 2000, I. kötet, 81.
9. Kiss L. – *Orvostörténeti helynevek a Felvidéken*, Liliium Aurum Kiadó, Dunaszerdahely, 2006, 183.
10. Linzbauer FR.X. – *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae*, Typis Caesareo-Regiae Scientiarum Universitatis, Budae, 1853, tom. II. 704,706,707; tom. III, 670, 764, 804.
11. Magyary-Kossa Gy. – *Magyar Orvosi Emlékek*. II. kötet,

- Eggenberger Könyvkereskedés, Budapest 1929, 162-167.
12. Matolcsy M. – *Könyv- és irodalmi gyűjtemény magyarországi gyógyszerészeti munkákról*. Stephaneum nyomda, Budapest, 1910-1931, I-III. kötet, I/104, II./246, III./447.
 13. Péter H. M. – *Gondolatok egy régi ritka orvosságos könyvről*, Gyógyszerészettörténet 2008, 6, 2:14-19.
 14. Petrik G. – *Magyarország bibliographiája 1712-1860*. I. kötet, 1. füzet, Kiadja Dobrowsky Agost, Budapest 1888, 153; IV.kötet, I. rész, Kiadja Pallas RT nyomdája, Budapest 1892, 69.
 15. Stirling J. – *Lexicon Nominum Herbarum, Arborum, Fructicumque*. Vol. III, Ex Aedibus Domus Editoriae „Encyclopaedia” Budapestini, MCMXCVIII, 77-78.
 16. Szabó K. – *Régi Magyar Könyvtár*. Pozsony, 1608, I. kötet, 637.
 17. Szinnyei J. – *Magyar írók élete és munkái*, XIV. kötet, Hornyánszky V. könyvkereskedése, Budapest, 1914.
 18. Szmodits L. – *Egy XVIII. századi gyógyszeres füzet illóolajai*. Gyógyszerészet, 1981, 31, 6:225-227.
 19. Wespriemi I. – *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza*, I-IV. kötet, Trattner János nyomdája, Bécs, 1774,1778,1781, 1787. Reprint Kiadás: Medicina Kiadó, Budapest, 1960, 1962, 1968, 1970.
 20. ****Az olajoknak Több másféle nagy hatású Orvosságokkal egyben, melyek az Ember 'egészségére mind kívül' s mind belől igen hasznoson szolgálhatnak, Declaratioja*. Nyomtatott 1744-dik esztendőben. 1-8.
 21. ****Pharmacopoea Austriaco-Provincialis ed. II. Viennae* 1775.
 22. ****Taxa Pharmaceutica Posoniensis* 1745.
 23. ****Nova Taxa Medicamentorum* 1765.
 24. ****Knihopis Digital Database – Katalog Clavius: K00920, K00921*.